Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies,
Cilt: V, Sayı 2, Sayfa: 277-292, İZMİR 2005.

HAREZM TÜRKÇESİNDE İKİLEMELER

Hendiadyoins in the Kharezm Turkish

Funda TOPRAK[•]

Özet

Harezm Türkçesi Türk dilinin Karahanlı Türkçesinden Çağatay Türkçesine bir geçiş dönemi olması açısından önem taşır. Bu dönem üzerinde az çalışılmmış sahalardan biridir. Bu çalışma Harezm Türkçesine ait dört eser Kısasü'l-Enbiyâ, Nehcü'l-Ferâdîs, Mu'înü'l-Mürîd ve Mukaddimetü'l-Edeb'ten yola çıkarak dönemin ikilemeleri üzerine yapılmış bir incelemedir. Bilindiği üzere Eski Türkçeden itibaren ikilemeler diğer dillerden daha işleklik olarak Türkçede kullanılmıştır. İfade gücünü geliştiren, zenginleştiren bu yapı Harezm Türkçesi metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmamızda Harezm Türkçesinde ikilemeler, yapı, şekil ve kullanılan dil açısından tasnif edilmiş, örnekleri verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkileme, Harezm Türkçesi, hendiadyoin, tekrarlar.

Abstract

Kharezm Turkish is too important because of its being transitional period from the Kharahanid Turkish to the Chaghataî Turkish. There is no many studies carried out about this period. This article is a research deals with hendiadyoin of Kharezmî period, based on four main sources of that period, Kısasü'l-EnbiyÀ, Nehcü'l-FerÀdìs, Muèinü'l-Mürìd and Mukaddimetü'l-Edeb. As known, hendiadyoins, since the Old Turkish, have been used in Turkish so much beautifully and frequently that we can't observe them in the other languages. The texts of Kharezmî sources are full of these hendiadyoins which improve the way of expression and enrich it.

Keywords: Hendiadyoin, Kharezmî Turkish, repeats

"İkileme, anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır. İkileme Osmanlıcada "atf-ı tefsirî"; Fransızcada "redoublement, hendiadyoin"; İngilizcede "reduplication dual, hendiadyoin"; Almancada "verdoppellung, Zwillingsformen, hendiadyoin" terimleriyle karşılanır."[1]

Türk dilinin ilk gramer-sözlüğü olan Divanü'Lugati't-Türk'te Kaşgarlı Mahmud, Türkler arasında Oğuzların kelimeleri ikilemeli olarak kullandığını belirterek "*bilinmelidir ki Oğuzların dili incedir, Türklerin birisi asıl ve kök öbürüsü takıntı olmak üzere çift olarak kullandıkları her bir ismin ve fiilin Oğuzlar takıntı olanını kullanırlar. Halbuki öbür Türkler, bunu tek olarak söylemezler. Söz gelimi, Türkler bir şeyi kattıkları zaman kattı kardı , derler. Burada kök olan kattı'dır. Kardı kelimesi takıntıdır. Oğuzlar bir şeyi bir şeyle karıştırdıkları zaman kardı deyip asıl olanı bırakırlar. Yine böyle Türkler edhgü yawlak derler, iyi kötü demektir. Edhgü = iyi, yawlak = yawuz, kötü, anlamındadır. Bu ikisini birlikte kullanırlar. Tek olarak birisini kullanmazlar. Oğuzlar ise bunları tek, yalnız olarak tanırlar* " açıklama ve örneklerini vermektedir. [2]

• *Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi.*
[1] Vecihe Hatipoğlu, *Türk Dilinde İkileme***,** Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1981, s.9.
[2] Besim Atalay, *Divanü Lugat-it Türk Tercümesi*, C. I, s. 432.

Vecihe Hatipoğlu'nun da belirttiği gibi "*Türkçe ikileme konusu ele alınmadan yapı bakımından aydınlatılamaz....İkileme Türkçenin zenginliğidir, yaratma gücüdür. Türk düşüncesindeki anlam bolluğunu kavram inceliğini karşılamak üzere sözcük kurar gibi türlü yönlerden birbiriyle ilgili iki sözcük yan yana getirilir ve yeni bir anlatım yolu yaratılır...İkileme aslında anlam gücü sağlamak için yaratılan bir psikoloji ve müzik olayıdır.*"[3]

İkilemeler üzerine yapılmış çalışmalardaki eksik bir bölüm olan *Harezm Türkçesinde İkilemeler,* çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bilindiği üzere Harezm Türkçesi 13. yüzyıldan itibaren Harezm ve Sir Derya'nın aşağı kesimlerinde kısmen Oğuz ve Kıpçak yerli ağızlarının tesiri altında Karahanlı Türkçesi temelinde şekillenen ve bir geçiş dili özelliği gösteren döneme verilen isimdir. Çalışmamız bu döneme ait eserlerden Nehcü'l-Ferâdîs, Kısasü'l-Enbiyâ, Mu'î nü'l-Mürî d ve Mukaddimetü'l-Edeb üzerine dayanmaktadır.

Harezm Türkçesinde İkilemeleri incelerken Osman Nedim Tuna[4], Saadet Çağatay[5] ve Vecihe Hatipoğlu[6]'nun çalışmalarındaki tasnif esas alınmaya çalışılmıştır.

I. Fonetik Açıdan Harezm Türkçesinde İkilemeler

a) Birinci sözcük vokalle başlayıp ikinci sözcük konsonantla başlayabilir: *arıġ sılıġ, aġrıġ sızlaġ, ew bark, uluġ bedük, uruġ kadaş , uruş kiriş, ot yalın, oyun kültgü, eş koldaş* vb.

b) Birinci sözcük konsonant ikinci sözcük vokalle başlayabilir. Bu tür örnekler az sayıda görülmektedir: *yem içim,buşuġ açıġ*

c) İki sözcük de konsonantla başlayabilir: *büken baġursak, çerig kara, sıduk yaruk, katış karış, koy kuzı yer kök, kul karavaş, yak yawuk, yaman yawuz,* vb.

d) İki sözcük de vokalle başlayabilir: *ata ana, iñen üküş, oġul uşak*,

e) Söyleyiş açısından düz vokaller yuvarlaklara, yine aynı şekilde tonlu sesler de tonsuz seslere oranla daha kolay söylenildiği için söyleyiş kolaylığı olan sözcükler önde, diğerleri ikinci sözcük olarak arkada kullanılmaktadır: *uruş kiriş, açıġ süçüg, buşuġ açıġ*, *bay çıġay* vb.

II. Harezm Türkçesi İkilemelerinde Aliterasyon

Türkçenin zenginliklerinden olan ikilemelerde Harezm Türkçesi döneminde de aliterasyon görülebilmektedir. Bu aliterasyon ikilemelerin iki ögesinin de aynı sesle başlaması veya bitmesi yahut sözcük içindeki seslerin birbirine benzemesi şekillerinde görülebilmektedir: *ast üst, baġ borlak, toġ toz, toġ tofrak, kap karındaş , kap kayaş*

Harezm Türkçesindeki ikilemelerde aliterasyonun bir başka şekli olan aynı kökten iki sözcüğün ayrı gramatikal şekillerde kullanıldığı örneklere de rastlanmaktadır: *yok yodun, sansız sakışsız, kap kayaş vb.*

III. Şekil Açısından Harezm Türkçesi İkilemeleri

1. İkilemedeki iki sözcük de aynı eki alabilmektedir:

- *erkekli tişili* : "erkekli dişili", *ol taġda erkekli tişili eki arslan yoluktı*, (144r21 KE)
- *küçlüg erklig* : "güçlü kuvvetli", *bizlerdin küçlüg erklig melike-sen bakġıl.* (148r6KE)
- *öñlü soñlu (bol)-*: "sonuçlanmak", *muhtelif boldı işler, öñlü soñlu boldı işler.* (203-1ME)

[3] Vecihe Hatipoğlu, *age.*, s.9-11.
[4] Osman Nedim Tuna, "Türkçede Tekrarlar", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C III, 1948 s.429-447 ve aynı dergi, C IV Sayı 1-2, 1950, s.35-82.
[5] Saadet Çağatay, "Uygurcada Hendiadyoinler", *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara Üniversitesi Yay. No.279, Ankara 1978, s.29-66.
[6] Vecihe Hatipoğlu, *age.*, s. 11.

- *saçım sakalım* : "saç sakal", *ey anam oġlı saçım sakalım tutmaġıl*, (126v11,12KE)
- *sansız sakışsız* : "sayısız*", munça sansız sakışsız erke bardım teyür-sen*. (399-1NF) (180r19KE)
- *tapuġçı yumuşçı*: "hizmetçi", *bizge niçe bakar-sen, biz kamuġ tapuġçı yumuşçılar-miz.* (183r21KE)
- *yerni kökni* : "yer gök", *"yerni kökni yaratġan Tañrı* (79-12NF)

2. İkilemenin iki sözcüğü de farklı ekleri alabilmekte ya da biri ek alıp diğeri yalın halde kullanılabilmektedir.

- *arıġsız sasıġ* : "kirli, pis", *eñ soñı itler öler kalur arıġsız sasıġ et*, (238v7KE)
- *aşlık tarıġ* : "buğday zahire", *aşlık tarıġ bolmışda yegü çaklıġ tögdürür erdi.* (92v10KE)

3. Aynı sözcüğün farklı şekillerinde de ikileme yapılabilmektedir.

- *boş eyesiz* : "başı boş, sahipsiz", *yılkı karaları boş eyesiz kalıp turur.* (228r1KE)
- *el künin* : "halk, topluluk" *eger kızını bermez erse men barıp el künin bozar-men*. (63v3KE)
- *kadġuluġ muñluġ*: "sıkıntılı, üzüntülü", *kadġuluġ muñluġlarka buluşsunlar, ölümge anuk tursunlar,* (236v13KE)
- *küçlüg kaví* : "güçlü kuvvetli", *ba'zılar küçlüg kaví erdiler*, (138r17KE)
- *muñ kadġu* : "sıkıntı, üzüntü", *kaçan muñ kadġuġa mübtelâ bolsalar Mekkege kişi ıdıp kurbân kılur erdiler.* (29v13KE)
- *oyun kültgü* : "oyun eğlence", *oyun kültgü birle raks u tarâb kılu başladı.*(248v10KE)
- *pelídlik arıġsızlık*: "pislik murdarlık", *hemşe pelîdlik arıġsızlık birle 'ömrüni keçürgen za'ífa turur.* (68-4NF)
- *tetik 'akıllıġ* : "zeki, akıllı",*bir tetik 'akıllıġ kızı bar erdi*. (231r15KE)
- *tün kün* : "gece gündüz" *eger ümmetleriñ tün kün içinde on namâznı öteyü bilmeseler, taksîrlık kılġaylar.* (59-8NF) (18v12KE) (172/2MM)
- *tünle kündüz* : "gece gündüz", *Beytü'l-Ahzân içre kirip tünle kündüz ıñranu, yüzi körklüg Yūsufnı hakda kolġan Ya'kūb ol*.(61v9KE)
- *yıġı çoġı* : "ağlayıp, inlemek", *yıġı çoġı sahâbelerdin õâhir boldı*, (236r3KE)
- *yıġı sıġıt* : "ağlayıp, inlemek", *yıġı sıġıt kopardılar*, (242v3KE)

4. İkilemelerin unsurları arasına başka sözcükler girebilmektedir.

- yoksuz çıġay : "yok yoksul", *mâlım kâfirġa bolmasun tep yoksuz müsülmân çıġaylarġa berdim.* (161v5KE)

5. Az sayıda da olsa üçlemeler görülebilmektedir.

- *et+ ten+ süñük+* : "ten, vücut,kemik", *öldüm telim yıllar keçti etim tenim süñüküm çürüdi*.(171r21KE)
- *sıġıt ınçık yıġı*: "ah vah etmek, ağlayıp inlemek", *tiñleyü turdum tükel yaş ün sıġıt ınçık yıġı,* (238v4KE)

- *yorumçı müneccim+ kâhin+*: "müneccim", *tañdası yorumçı müneccimlerni kâhinlerni yıġıp sordı.* (38r2KE)

6. Aynı kelimenin tekrarıyla ikilemeler yapılabilmektedir. Bunların bir kısmı yardımcı fiillerle kullanılmıştır. Bu şekilde kullanılan ikilemelerde Arapça ve Farsça kelimelerin de kullanıldığını görebiliyoruz.

- *adın adın* : "başka başka", *ol saġu tört adaklıġ, tegme bir ayakı adın adın gevherdin.* (96v4KE)
- *akru akru* : "yavaş, yavaş", *çerig aldı akru akru Kisrâge bildürmedin bir yıġaçlık yerge keldi.* (231v6KE)
- *azın azın* : "azar azar", *azın azın içürdi añа kadġunı*. (80-2ME)
- *kaç kaç* : "tekrar tekrar", *kaç kaç yuldı evürdi anı*, (92-5ME)
- *katre katre* : "damla damla", *körklüg yañaklarıdın katre katre yaş tama başladı.* (237r17KE)
- *koş koş* : "tekrar tekrar", *koş koş sözledi, koşa koşa kıldı sözni*. (46-3ME)
- *ögür ögür* : "bölük bölük", *yâ Muhammed körseñ xalâyıklarnı Tañrınıñ dîninge kirürler ögür ögür.* (83-7NF)
- *pâra pâra* : "parça parça", *minberke barsam baġrım pâraları endâmumdın uşak bolup pâra pâra tüşer.* (175-14NF)
- *zâr zâr* : "ağlama, feryat", *bir kimerse Rebbi birle münâcât kılur takı zâr zâr yıġlayur.* (176-7NF)

7. Harezm Türkçesinde ikilemelerin unsurlarının yer değiştirmesi az sayıda da olsa görülebilmektedir.

- *arıġ sılıġ* : "temiz, pak", *hây Eymene ol arıġ sılıġ turur.* (183v6KE)
- *silig arıġ* : "temiz pak", *El-hak amul tüzün kılıġ, silig arıġ hadd-i safâ.* (2v3KE)

IV. Harezm Türkçesinde Fiil İkilemeleri

Harezm Türkçesi eserlerinde fiil ikilemeleri dört şekilde karşımıza çıkmaktadır.

1. Aynı zamana ve aynı şekle ait olan fiil ikilemeleri:
   - *köyer örtenür* : "yanıp yakılmak", *çerâg ma ulaşu köyer örtenür adınlarge körseñ yarukluk berür.* (78v11KE)
2. Bir tarafı zarf fiil diğer bölümü çekimli fiil olan fiil ikilemeleri:
   - *kıyıp tut-* : "alakoymak, engellemek", *kadġuluġ boldı, tıyıp tutdı anı.* (133-7ME)
   - *yop tüken-* : "bitip tükenmek", *barça öldi yop tükendi küfr ü õulmet.* (22v15KE)
3. İkilemenin iki tarafı da zarf fiil şeklinde olan yapılar:
   - *arıp açıp* : "bitkin, yorgun", *ol keçe tañ atkunça yügürdi, kabarġanlar şişti, yarıldı, arıp açıp bir kendge kirdi.* (143v2KE)
   - *korka eymenü*: "korkup çekinip", *men sizke bardım korka eymenü siz mañа korkuġumdın emân berdiñiz.* (76-14NF)
   - *korkup ürküp*: "korkup, ürküp", *cümle korkup ürküp yıġlaşu keldiler.*(16-15NF)

- *sekrişü sewnişü*: "sevinerek", *kaçan dünyâ munlarġa arġursa erdi, sekrişü sewnüşü dünyâ özine tüşer erdiler.* (393-1NF)
- *ürüşüp hırlaşu*: "hırlaşmak", *sarây tünlükidin iki möşük ürüşüp hırlaşu tüşdiler.* (178r7KE)
- *yıġıp terip* : "toplayıp, derleyip", *Mevlâ ta'âlâ yelge hitâb kıldı, 'âlemni kezdi, eti, terisi, süñüki kayda erse yıġıp terip keltürdi.* (165v20KE)

4. Bazı ikilemeler yalnız başlarına kullanılmayıp bir yardımcı fiil alarak kullanılmaktadır. Harezm Türkçesinde bu kullanımların örnekleri tespit edilmiştir.

- *and yâd kıl-*: "yemin etmek", *emdi Lât u 'Uzzâ birle and yâd kılur-men*. (32-9NF)
- *dâd 'adl kıl-*: "adil olmak", *Ammâ Yūsuf erklig boldı erse ra'iyyetġa dâd 'adl kıldı, vilâyet âbdân boldı*. (92v13KE)
- *kasem yâd kıl-*: "yemin etme", *ol Tañrı birle kasem yâd kılur-men*. (77-8NF)
- *mühr nişân kıl-*: "teminat vermek", *elçilerke berilgen bitig üze mühür nişân kılur bolurlar*. (77-14NF)
- *öñlü soñlu bol-*: "sonuçlanmak", *öñlü soñlu boldı işler*. (203-1ME)
- *peşî mân nedâmat ye-*: "pişman olmak", *üküş peşî mân nedâmat yegey-sen.* (16-6NF)
- *yok yodun kıl- /bol-*: "bitme, yok olma", *sekiz yüz câdū erdi, kamuġın yok yodun kıldı.* (112v19KE), *bir 'asâ aymakı birle kamuġ küfr ü sihr ü tuġyân yok yodun boldı*. (238r7KE)

V. Anlam Açısından Harezm Türkçesinde İkilemeler

V.1. Eş veya Yakın Anlamlı İki Sözcükten Oluşan İkilemeler : Bu tür ikilemeler Harezm Türkçesi metinlerinde en sık rastladığımız ikileme türüdür. İklemenin unsurları arasında anlamca yakınlık veya eşlik söz konusudur.

- *aġrıġ sızlaġ*: "ağrı, sızı", *tün yarımı boldı erse aġrık sızlaġ yok erken evniñ sakfı havâġa köterildi*. (183r18KE)
- *alp bahatūr*: "cesur, alp, yiğit", *maña alp bahatūr kuvvatlıġ kişiler ıda bergil.* (151-9NF)
- *amul tüzün*: "rahat, sakin", *El-hak amul tüzün kılıġ, silig arıġ hadd-i safâ* (2v3KE)
- *arıġ pâk* : "temiz, arı", *mülkiñe noksân yok takı kerekmez sıfatlardın arıġ pâk turur.* (78-16NF)
- *arıġ sılıġ* : "temiz pâk", *hây Eymene ol arıġ sılıġ turur.* (183v6KE)
- *ay kün* : "ay, güneş ", *ol on bir yulduz takı ay kün kelsün takı seni bizim elgimizdin kutġarsun.* (355-2NF)
- *büken+ bağursuk+*: "bağırsak", *ol mel'ūn teweniñ necâsatlıġ bükenlerini bağırsuklarını cümlesini Peygâmbar 'as.üzesiñe kemişti.* (12-4NF)
- *cemâd cânsız*: "taş gibi, cansız", *munuñ teg cemâd cânsızka neteg secde kılursız?* (216-14NF)
- *çerig kara* : "ordu", *küçlüġ boldı yıġıcı boldı çerig kara* (174-8ME)
- *dervîş miskîn+*: "derviş", *anda turġan dervîş miskînlerke berürler.* (41-8NF)
- *edgü sâlih*: "iyi", *uruġuñ yalavaçlar bolsunlar edgü sâlih kopsunlar.* (54v5KE)

- *el kün+* : "yabancı, el gün", *eger kızını bermez erse men barıp el künin bozar-men*. (63v3KE)
- *er kişi* : "kişi", *erim evde yok, er kişi yokında ta'âm bermes-men*. (143v3KE)
- *esen selâmet*: "sağ salim", *ġâyet sewer erdim saña ısbarladım esen selâmet maña kawuşturġıl*. (58r11KE)
- *ew bark* : "ev bark", *ewi barkıdın oġlı kızıdın takı ne kim katında bar mâl tawardın cümledin, sewüglügrek bolġay*. (77-10NF) (59r13KE)
- *ıwuk keyik*: "geyik", *yana Cebre'î l kanatın yerge sıġadı, tatlı akar suw belgürdi, bir ıwuk keyikge ilhâm boldı.* (157v6KE)
- *işçi yumuşçı*: "işçi", *Resūlġa Átike işçi yumuşçılar tonın keydürdi*. (187v4-13KE)
- *kadġu emgek*: "elem, sıkıntı", *keçe kündüz özi yalġuz kadġu emgek yüklenip söz işitmez kâfir ara künde artdı zahmeti*. (22v10KE)
- *kadġu+ hasret+*: "kaygı, endişe", *menim kadġum hasratım andaġ ziyâda boldı*. (242-8NF)
- *kadġuluġ muñluġ*: "sıkıntılı, üzüntülü", *ögsüzlerge şefkât kılsunlar, kadġuluġ munluġlarka buluşsunlar.* (236v13KE)
- *kap karındaş*: "hısım akraba", *barıñ Ken'ânġa Ya'kūb yalavaçnı xatunı birle adın kap karındaşnı köçürüp keliñ*. (105r7KE)
- *kap kayaş* : "hısım akraba", *Kâ'be Qavseynde Burâkın buldı erse râzlaşıp kap kayaşın arturuban koldı*. (181r19KE)
- *karı abuşka*: "yaşlı, ihtiyar", *bir kün bir karı abuşka bir oġlannı başlap Nūhġa keldi.* (23v7KE)
- *kin yıpar* :"güzel koku" , *kin yıparlar burar.*(239r8KE)
- *kork- eymen-*: "korkmak, çekinmek", *men sizke korka eymenü siz maña korkumdın emân berdiñiz*. (76-14NF)
- *koy kozı* : "koyun kuzu", *bizler koy kozı yılkı kara katıña çıkar-miz*.(353-17NF) (67v16KE)
- *kul+ karavaş+*: "kul köle", *Şâm sahrâsında yılkım karasın saklaġan tört miñ ewlük kulı karavaşı bar erdi.* (328-11NF) (kul karabaş, 193v6KE)
- *kul+ küñ+* : "kul, cariye", *mâlın tawarın mülkin esbâbın kulın küñin Yūsufġa satıp aşlık kıldılar*. (66v20KE)
- *kuş kurt* : "kuş, böcek", *meñin közümde öldürginçe men körmedin kuş kurt yesün*.(38r9KE)
- *küçlüg erklig*: "güçlü kuvvetli", *bizlerdin küçlüg erklig melîke-sen, bakġıl ne rây körer-sen biz anı kılalıñ.* (148r6KE)
- *küçlüg kavî*: "güçlü kuvvetli", *ba'zılar küçlüg kavî erdiler Süleymânga boyun sunmas erdiler.* (138r17KE)
- *mâl tawar+*: "mal mülk", *bu mâl tawarlarnı at adakınġa takı köksinge eletür-sen.* (70-4NF) (75r7KE)
- *mâl tewe* : "mal, hayvan", *Nemrūdnuñ kamuġ anbârların, altun kümüşlerin mâl tewelerin dervîşlerge sadaka berdi.* (45r6KE)

- *muñ kadġu* : "sıkıntı, üzüntü", *kaçan muñ kadġuġa mübtelâ bolsalar Mekkege kişi ıdıp kurbân kılur erdiler*. (29v13KE)
- *oġul uşak* : "çoluk çocuk", *yaraġlıġ-sen velîkin oġul uşakıñ telim turur.* (186r4KE)
- *saw+ söz+*: "söz, konuşma", *Lūtnuñ bir kimerse birle sözi sawı boldı*. (59r16KE)
- *sıduk yaruk*: "kırık kesik", *ay eskirmişinçe karanġuluk bolsa Mevlâ ta' âlâ kökdin bir sıduk yaruk ıdur erdi*. (118v18KE)
- *tawar yılkı*: "hayvan sürüsü", *olar keñeşdiler tawar yılkı alsa-miz atamız bilgey.* (73r12KE)
- *teñ tuş* : "eşit,denk", *men tün kün bu kadġuda-men teñ tuşımızını alurġa küçimiz yetmes.* (186v5KE)
- *toġ tofrak* : "toz toprak" ,*Ebū Bekr artıña bakdı toġ tofrak kördi*.(220v8KE)
- *toġ toz+* : "toz" *Yūsuf köñli ança birle xoş boldı, toġ toz amruldı.(*74r17KE)
- *uluġ bedük* : "yüce", *takı zindânġa kemişiñ, takı bir uluġ bedük yerde tört tam binâ kılıñ*. (217-4NF)
- *uruġ+ kadaş+*: "akraba, hısım", *Mekkede uruġum kadaşım bar, (*48-15NF)
- *yawuz yaman*: "kötü", *yawuz yaman yoruġġa tuş bolup ölseler mü min ölsünler.* (88r19KE)
- *yılan çıdan*: "yılan çıyan", *elgim bağlap meni salmañ yaza beriñ, kuduġdağı kuş kurt yılan çıdanlarnı korıgay-men.*(70v5KE)
- *yinçke yuwka*: "ince", *yinçke yuwka tonlar keyip teni öte körünür erdi*. (80v16KE)
- *yoksuz çıġay*: "yok yoksul", *mâlım kâfirġa bolmasun tep ksuz müsülmân çıġaylarġa berdim.* (161v5KE)
- *zişt bî-meze*: "kötü, çirkin", *Labūzâ iñen zişt bî-meze cemâlsız turur*. (337-11NF).

V.2. Zıt Anlamlı İki Sözcükten Oluşan İkilemeler

- *artuk eksük*: "aşağı yukarı, yaklaşık", *Sâm ölgeli tört miñ yıl bolmış artuk eksük.* (171r17KE)
- *ast üst* : "alt üst", *Óak ta'âlânı yokaru kuyı astın üstün ilgerü artġaru birle yâd kılsa kâfir bolur*. (211v4KE)
- *ata ana* : "ana baba", *Óak te'âlânıñ xoşnūdlukı ata ana xoşnūdluġı içinde turur*.(283-8,9NF)
- *ay kün* : "ay güneş", *bu on bir yulduzlar ay kün birle kök etekinde Yūsufġa secde kıldılar*. (67v5KE)
- *erkek+ tişi+*: "erkek dişi", *ol tağda erkekli tişili eki arslan yoluktı.* (144r21KE)
- *keçe kündüz*: "gece gündüz", *keçe kündüz özi yalġuz kadġu emgek yüklenip söz işitmez kâfir ara künde artdı zahmeti*. (22v10KE)
- *kış yay* : "kış yaz", *Şîs ewde olturup iş işler, biz yâbânda kış yay emgenür-miz*. (18r4KE)
- *oġul+ kız+*: "oğul, kız", *oğlum kızım ehlim kimerseke muhtâc bolmasunlar.* (209-8NF)

- *yawuz yaxşı*: “kötü, iyi”, *bu kün munça halâyık yawuz yaxşı, müémî n kâfir Nūh oġlanlarındın tuġdılar*. (27r15KE)
- *yem içim* : “yiyecek içecek”, *eġer Mevlâ bu aġrıġdın şifâ berse kayu yem içim maña sewüg turur anı özümke harâm kıldım*. (61v19KE)
- *yer+ kök+* : "yer gök", *yerni kökni yaratġan Tañrı birle and yâd kılur-men*. (79-12NF) (137v8KE)
- *yokarı kuyı*: “yukarı aşağı”, *Óak ta’âlânı yokaru kuyı astın üstün ilgerü artġaru birle yâd kılsa kâfir bolur*. (211v4KE)

VI. İkilemelerde Kullanılan Dil Açısından Harezm Türkçesinde İkilemeler

VI.1. Türkçe + Türkçe Yapısında Olan İkilemeler : Harezm Türkçesi metinlerinde ikilemenin unsurlarının ikisinin de Türkçe olduğu örneklerin sayısı oldukça fazladır.

- *açıġ süçüg* : "acı tatlı", *Ádemniñ yaşı tamġan yerde ot, yem açıġ süçüg dârūlar boldı.* (13r8KE)
- *aġa ini* : "ağabey (büyük erkek kardeş), küçük kardeş", *tokuz aġa ini Ken ‘ânġa keldiler.* (99r2KE)
- *aġış+ iniş+*: "çıkış, iniş", *berk yolġa tüşdiler, aġışı inişi telim*. (225v8KE)
- *aġrıġ sızlaġ*: "ağrı, sızı", *tün yarımı boldı erse aġrık sızlaġ yok erken evniñ sakfı havâġa köterildi.* (183r18KE)
- *amul tüzün* : "rahat, sakin", *el-hak amul tüzün kılıġ.* (2v3KE)
- *amul tüzün* : “rahat, sakin”, *El-hak amul tüzün kılıġ.* (2v3KE)
- *ar- aç-* : "bitkin, yorgun, aç" *ol keçe tañ atkunça yügürdi, kabarġanlar şişti, yarıldı, arıp açıp bir kendge kirdi.* (143v2KE)
- *arıġ sılıġ* : “temiz, pak”, *hây Eymene ol arıġ sılıġ turur*. (183v6KE)
- *arıġsız sasıġ*: "kirli, pis", *eñ soñı itler öler kalur arıġsız sasıġ et.* (238v7KE)
- *artuk eksük*: “aşağı yukarı, yaklaşık olarak”, *Sâm ölgeli tört miñ yıl bolmış artuk eksük.* (171r17KE)
- *ast+ üst+* : "alt üst" *Óak ta’âlânı yokaru kuyı astın üstün ilgerü artġaru birle yâd kılsa kâfir bolur*. (211v4KE)
- *aş boġuz+* : "yiyecek", *Ümmühânî utru çıkdı, aġırladı öyige kigürdi aş boġuz keltürdi*. (218v19KE)
- *aş etmek* : ”yemek, ekmek", *oġul kızġa aş etmek atası bolmasunlar*. (236v11KE)
- *aşlık tarıġ* : "buğday zahire", *aşlık tarıġ bolmışda yegü çaklıġ tögdürür erdi*. (92v10KE)
- *at+ çav+* : "isim, nam, ün", *kamuġları erdemlerin körgüzdiler, atları çavları yadıldı.* (107v18KE)
- *awunça koldaş*: "arkadaş dost", *İlâhî sen bilür-sen maña awunça koldaş erdi, ġâyet sewer erdim*. (58r10KE)
- *ay kün* : “ay güneş”, *bu on bir yulduzlar ay kün birle kök etekinde Yūsufġa secde kıldılar*. (67v5KE)

- *bay+ çıġay+*: "zengin, fakir", *Mısr eliniñ bayı çıġayı, erkegi tişisi kim satġın alġuġa kim nezzâreġa yıġıldılar*. (75r10KE)
- *boş eyesiz* : "başı boş, sahipsiz", *Yâ Resūla'llâh olar yıġılmasdın burun barġıl , yılkı karaları boş eyesiz kalıp turur*. (228r1KE)
- *büken+ baġursuk+* : "bağırsak", *ol mel'ūn teweniñ necâsatlıġ bükenlerini bağırsuklarını cümlesini Peyġâmbar 'as. üzesiñe kemişti.* (12-4NF)
- *edgü+ arıġ+*: "saf, temiz, iyi", *edgüleri arıġları ol yarlıġnı bitiyürdiler*. (117r13KE)
- *el kün+* : "yabancı, el gün", *eger kızını bermez erse men barıp el künin bozar-men*. (63v3KE)
- *er kişi* : "kişi", *erim evde yok, er kişi yokında ta'âm bermes-men*. (143v3KE)
- *erkek+ tişi+*: "erkek dişi", *ol taġda erkekli tişili eki arslan yoluktı* (144r21 KE)
- *eş koldaş* : "eş, arkadaş", *bu künki yaman eş koldaşlar tañla barçası düşmen bolġusı*. (195v21KE)
- *eş koldaş* : "eş, arkadaş", *bu künki yaman eş koldaşlar tañla barçası düşmen bolġusı*. (195v21KE)
- *et+ ten+* : "ten, vücut, beden", *telim yıllar keçti, etim tenim süñüküm çüridi, toprak boldı*. (171r21KE)
- *ıwuk keyik* : "geyik" *yana Cebre'îl kanatın yerge sıġadı, tatlı akar suw belgürdi, bir ıwuk keyikge ilhâm boldı.* (157v6KE)
- *ilmek tügün*: "düğüm", *yeşti tügünni ilmek tügün öndime tügün*. (19-4ME)
- *işçi yumuşçı*: "işçi, hizmetçi " *Resūlġa 'Átike işçi yumuşçılar tonın keydürdi*. (187v4-13KE)
- *kadġu emgek*: "elem, sıkıntı", *keçe kündüz özi yalġuz kadġu emgek yüklenip söz işitmez kâfir ara künde artdı zahmeti*. (22v10KE)
- *karı abuşka*: "yaşlı, ihtiyar" *Nūhnuñ ewlügi kâfir erdi, bir kün bir karı abuşka bir oğlannı başlap Nūhġa keldi.* (23v7KE)
- *katış karış* : "karışmak", *katış karış yak yavukluk ortak boldılar.* (139-1ME)
- *kayış kamçı*: "kamçı", *ol kayış kamçı birle menim uçamka urdıñız yawlak ağrıdı*. (235v16KE)
- *keçe kündüz*: "gece gündüz", *keçe kündüz özi yalġuz kadġu emgek yüklenip söz işitmez kâfir ara künde artdı zahmeti*. (22v10KE)
- *keme sıçkan*: "fare", *ol katre suw balıklarġa tegdi balıklar tirildiler sekrip teñizge tüşdiler keme sıçkan inge kirgen teg*. (129v4KE)
- *kış yay* : "kış yaz", *Şîs ewde olturup iş işler, biz yâbânda kış yay emgenür-miz*. (18r4KE)
- *kin yıpar* : "güzel koku", *Resūl 'aleyhi's-selâmnıñ tuşı tuşında orun urdı, kin yıparlar burar*. (239r8KE)
- *kol+ but+* :"kol bacak", *ol melek õâlim erdi, kolın burnın kulakın butın kesti men anı oñaltdım.* (131r9KE)
- *koy kozı* : "koyun kuzu", *bizler koy kozı yılkı kara katınġa çıkar-miz.* (353-17NF) (67v16KE)

- *kul karavaş~karabaş*: "kul köle", *men saña kelmişde altun kümüş mâl esbâb kul karabaşdın başka kırk miñ altun hâvan berdim*. (328-11NF) (kul karabaş, 193v6KE)
- *kul+ karavaş+*: "kul köle", *tört miñ ewlük kulı karavaşı bar erdi*.(328-11NF) (kul karabaş, 193v6KE)
- *kul+ küñ+* : "kul, cariye" *Mısr xalkı yeti yıl kahtlık birle mübtelâ boldılar, mâlın tawarın mülkin esbâbın kulın küñin Yūsufġa satıp aşlık aldılar*. (66v20KE)
- *kuş kurt* : "kuş, böcek", *Nemrūddın korkmışda eltip taġ üñürinde kizledi, toyak süt berdi, meniñ közümde öldürginçe men körmedin kuş kurt yesün tedi*. (38r9KE)
- *küç+ erk+* : "güçlü kuvvetli", *bizlerdin küçlüg erklig melîke-sen*. (148r6KE)
- *muñ kadġu* : "sıkıntı, üzüntü", *kaçan muñ kadġuġa mübtelâ bolsalar Mekkege kişi ıdıp kurbân kılur erdiler*. (29v13KE)
- *oġul uşak* : "çoluk çocuk", *yaraġlıġ-sen velîkin oġul uşakıñ telim turur* . (186r4KE)
- *ot yalıñ* : "ateş, alev", *tüşimde körer-men ot yalıñ içinde turur*. (18-8NF)
- *ot+ köz+* : "ateş kor", *eliglerinde xurmâ yıġaçınıñ otdın közdin turukrak, kızıl yâkūtdın arıġrak katıġ ün birle ayturlar*. (121r14KE)
- *san+ sakış+*: "sayı, miktar", *ol zamân havâda sansız sakışsız kuşlar köründi.* (180r19KE)
- *saw+ söz+* : "söz", *İbrâhîm 'aleyhi's-selâm bir keçe tüş kördi Lūtnuñ bir kimerse birle sözi sawı boldı tep yarındası yol başında olturup haber sordı.* (59r16KE)
- *sıġıt ınçık yıġı*: "ah vah etmek, ağlayıp inlemek", *tiñleyü turdum tükel yaş ün sıġıt ınçık yıġı,* (238v4KE)
- *silig arıġ* : "temiz, pak", *silig arıġ hadd-i safâ*. (2v3KE)
- *tapuġçı yumuşçı*: "hizmetçi", *bizge niçe bakar-sen, biz kamuġ tapuġçı yumuşçılar-miz*. (183r21KE)
- *tawar yılkı* : "hayvan sürüsü", *olar keñeşdiler tawar yılkı alsa-miz atamız bilgey*.. (73r12KE)
- *teñ tuş* : "eşit,denk", *men tün kün bu kadġuda-men teñ tuşımızını alurġa küçimiz yetmes*. (186v5KE)
- *toġ toprak* : "toz toprak", *Ebū Bekr artıña bakdı, toġ toprak kördi*.(220v8KE)
- *toġ toz+* : "toz toprak", *Yūsuf köñli ança xoş boldı, toġ toz amruldı, cehân yarudı*. (74r17KE)
- *tün kün* : "gece gündüz" (59-8NF) (18v12KE), *köñül birle tün kün tilek bu kerek, İdİ hazretinde bu kul n'itse yig* (176/2 MM)
- *uluġ bedük* : "yüce", *takı zindânġa kemişiñ, takı bir uluġ bedük yerde tört tam binâ kılıñ*.(217-4NF)
- *uruġ+ kadaş+*: "akraba, hısım",*velî kin Mekkede uruġum kadaşım bar.* (48-15NF)
- *uruş kiriş* : "kavga dövüş", *Yâ takı ekki musulmân arasında gammâzlık kılıp uruş kiriş üküş fitneler koparurlar*.(67-10NF)
- *yak yawuk* : "eş dost" (26-15NF), *yak yavuklıknı yakın keltürdi*.(60-5ME)

- *yarık yışık ~yaşık*: "zırh, miğfer", *Peygâmbar 'as. arkasında yarık yaşık üze tururlar*. (45-8NF) (133r7,9KE)
- *yawuz yaman*: "kötü", *yawuz yaman yoruġġa tuş bolup ölseler mü'min ölsünler*. (88r19KE)
- *yawuz yaxşı* : "kötü, iyi", *bu kün munça xalâyık yawuz yaxşı, müémin kâfir Nūh oġlanlarındın tuġdılar*. (27r15KE)
- yegü içgü : "yiyecek içecek" *Ey Muhammed biz xazene kola turur-biz yegü içgü bulmaz-miz*. (227v9KE)
- *yem içim* : "yiyecek içecek", *eger Mevlâ bu aġrıġdın şifâ berse kayu yem içim mańa sewüg turur anı özümke harâm kıldım*. (61v19KE)
- *yer suw+* : "yeryüzü"[7], *âbdân kıldı yer suvnı kapsadı anı Tańrı rahmeti birle*. (169-7ME)
- *yer yurt+* : "yer yurt", *seniń mahabbatıńda xatunlarını, oġul kızlarını, yer yurtlarını salıp Mekkedin Medîneke hicret kılġan muhâcirlar içgeyler.* (63-8NF) (49r2KE)
- *yer+ kök+* : "yer gök", *yerni kökni yaratġan Tańrı birle and yâd kılur-men*. (79-12NF) (137v8KE)
- *yer+ kök+* : "yer gök", *üstün baktım erse körer-men bir yerli kökli arasında bir uluġ taht urulmış.* (9-7NF)
- *yıġ+ çoġ+* : "gürültü, patırtı", *yıġı çoġı sahâbelerdin õâhir boldı. (*236r3KE)
- *yıġı çoġı* : "ağlayıp, inlemek", *yıġı çoġı sahâbelerdin õâhir boldı*. (236r3KE)
- *yıġı sıġıt* : "ağlayıp, inlemek", *yıġı sıġıt kopardılar.* (242v3KE)
- *yılan çıdan* : "yılan çıyan", *elgim baġlap meni salmań yaza beriń, kuduġdaġı kuş kurt yılan çıdanlarnı korıġay-men.* (70v5KE)
- *yıpar yıd* : "koku, misk" *kin tüzer kindik yıpar yıd yıdlanur yâbân yazı,* (68r20KE)
- *yinçke yuwka* : "ince", *yinçke yuwka tonlar keyip teni öte körünür erdi*. (80v16KE)
- *yoksız çıġay* : "fakir yoksul", *Benî İsrâ'îlde bir kurtkanıń ögsüz oġlı bar erdi, yawlak yoksız çıġay ammâ anasıġa yawlak tapuġsak erdi*. (128r18KE)
- *yoksuz çıġay* : "yok yoksul", *mâlım kâfirġa bolmasun tep yoksuz müsülmân çıġaylarġa berdim.* (161v5KE)

VI.2. Türkçe +Arapça (Arapça+Türkçe) Yapısında Olan İkilemeler

- *'alâmet belgü+*: "iz, nişan belirti", *üç yolı ün kılġanı üç 'alâmet belgüsi turur.* (35v20KE)
- *'azîz arıġ* : "yüce, temiz", *mundaġ 'azîz arıġ başçını peygâmberlıkġa kabūl kılmadılar*. (208r3KE)
- *açlık kahtlık* : "açlık, kıtlık", *Resūl 'aleyhi's-selâm Uhud harbindin yandı erse kâfirlerġa açlık kahtlık du'âsın kıldı.* (225r1KE)

[7] N. Yüce Mukaddimetü'l-Edeb'te bu kelimenin anlamını "mal mülk, tarla "olarak vermektedir. Bizce kelimenin anlamı "yeryüzü" şeklinde olmalıdır. Eski Türkçede yer-sub/v " yeryüzü " demektir, **yer** kelimesi ise belirli bir yere işaret eder. Bu konuda bakınız, Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş,* s.19.

- *arıġ helâl* : “temiz, helal”, *andaġ erse anı kim buluñ kıldıñız arıġ helâl turur.* (117-4NF)(263-11NF)
- *aş ta’âm* : "yiyecek", *xalâyık Yūsufnıñ cemâlin körüp aş ta’âmnı unutdılar.* (93r13KE)
- *atlâs ağı* : "ipek kumaş", *Ne eren toprak astın keñ cihânġa sıġmaġan ; tar lahid içre yaturlar yörgenip atlâs ağı.* (238v8KE)
- *atlâs+ çuz+* : "ipekli kumaş", *tonadım türlüg yıġardın Rūm Òıtây atlâs çuzı.* (249v6KE)
- *bilge+ hakim+* : "bilgili", *Nemrūd bilgelerni hakîmlerni yıġdurdı*. (42v6KE)
- *esen selâmet* : “sağ salim” , *ġâyet sewer erdim saña ısbarladım, esen selâmet maña kawuşturġıl*. (58r11KE)
- *kadġu+ hasrat+* : “kaygı, endişe”, *on miñ kişi ta’ziyat tegürü kelgey erdiler takı menim kadġum hasratım andaġ ziyâda boldı.* (242-8NF)
- *körk+ cemâl+* : "güzel", *melik İbrâhîmni kördi, körklüg cemâllıġ, ağırladı, yanında orun berdi*. (45v1KE)
- *kuruġ xâlî* : "kuru, boş", *heç neerse bermediler erse kuruġ xâlî elig birle keldi.* (331-15NF)
- *küç+ heybet+* :“güç, azamet”, *bu Semdūn bir dîv erdi, korkunç küçlüg, heybetlig, Süleymânġa boyun sunmas erdi.* (139v17KE)
- *küçlüg kaví* : “güçlü kuvvetli”, *ba’zılar küçlüg kaví erdiler*, (138r17KE)
- *mâl tawar+*: "mal mülk", *bu mâl tawarlarnı at adakınġa takı köksinge eletür-sen.* (70-4NF) (75r7KE)
- *mâl tewe* : “mal, hayvan”, *Nemrūdnuñ kamuġ anbârların, altun kümüşlerin mâl tewelerin dervîşlerge sadaka berdi.* (45r6KE)
- *mürsel yalavaç* : “peygamber”, *Benî İsrâ’îlde ulġardı mengü suvın içip tirig kaldı, ammâ İlyâs mürsel yalavaç turur*. (160r4KE)
- *şerik ortak* : "ortak", *takı seni ol Tañrınıñ dî ni üze ünder-men kim bir u bar turur, takı añar şerî k ortak yok turur.* (78-17NF)
- *tetik ‘akıllıġ* : “zeki, akıllı”, *bir tetig ‘akıllıġ kızı bar erdi.* (231r15KE)
- *xat bitig*[8] : “yazı, mektup”, *aydılar: xat bitig berür-miz.* (73r18KE)
- yaraġ esbâb+: “hazırlık, teçhizat”, *üçünçi yıl ew yaraġ esbâbın berip aldılar.* (93r2KE)
- *yaraġ+ kudret+*: "güç, kuvvet", *bu arada izârı şeşildi takı ekki elgi bağlıġ erdi izârını bağlamak yarağı kudratı bolmadı*. (226-7NF)
- *yıpar ‘anber* : "misk, anber", *kaçan Süleymân ol köşkge ağar bolsa yıpar ‘anber saçar erdiler*. (141r1KE)
- *yorumçı müneccim*: “müneccim”, *tañdası yorumçı müneccimlerni kâhinlerni yıġıp sordı.* (38r2KE)

[8] Çinceden dilimize Eski Türkçe döneminde geçmiş olan *bitig* kelimesi Türkçe ikilemelerin içinde değerlendirilmiştir.

VI.3. Türkçe + Farsça (Farsça+Türkçe) Yapısında Olan İkilemeler

- *arıġ pâk+* : "temiz, arı", *mülkinge noksân yok takı kerekmez sıfatlardın arıġ pâk turur*. (78-16NF) (41v5KE)
- *baġ borlak*[9] : "bağ, bostan", *bu vilâyetde bâġ borlak, ni'met vâfir erdi* (57r1KE)
- *bal şeker* : "bal,şeker", *ol iriniñ tatıġında kayda yetsüñ bal şeker.* (77r17KE)
- *câme böz* : "elbise" , *beş kümüş yarmak, bir câme böz ol balık birle Süleymânġa berdiler.* (144r15,16KE)
- *ceng sapınç*: "kavga, dövüş", *erñek birle taş tüzge salmak* , *ceng sapınç urmak, koçkar uruşturmak*..(57v10KE)
- *et+ ten+* : "beden, vücut", *adakımġa kişen urdılar, yinçüklerim yoġun kişende şişdi, nâzük etim tenim katıġ ıñırçakda yençildi.* (74r8KE)
- *kadġu+bezmân*: "tasalı, üzgün", *takı sol yanınġa bakar kadġuluġ bezmân bolup yıġlar*. (53-13 NF)
- *müzd yarmak* : "ücret, karşılık", *maña rahm kılıp mindürgil müzd yarmak bereyin.* (128v10KE)
- *yâbân yazı* :"kır, çöl sahra", *kin tüzer kindik yıpar yıdlanur yaban yazı* (68r20KE)
- *yawlak katıġ düşvâr*: "zor, güç", *bu söz Mūsîġa yawlak katıġ düşvâr keldi.* (122r8KE)
- *yinçü gevher*: "inci, mücevher", *Sâmirî ne kim gevher yinçü bar erdi kizledi*. (126r7KE)

VI.4. Arapça+Farsça (Farsça+Arapça) Yapısında Olan İkilemeler: Türk diline girmiş Arapça ve Farsça kelimelerle yapılan ikilemelerde araya "ve" bağlacı veya izafet girmektedir. Bu konuya araştırmacılar da değinmişlerdir. Saadet Çağatay "Uygurcada Hendiadyoinler" başlıklı yazısında "*Eski Osmanlıca metinlerinden görüldüğü üzere hendiadyoinlerin bir kısmı daha o zaman kendi karakterini kaybetmeğe başlamıştır. Aynı manada olan iki kelime yanyana geldiği halde aralarına "ve" raptı yahut izafet girmektedir. Mesela "Kalila ve Dimna", assıları ve faydaları, yarak ve alet, hased ve günülemegi, suçsuz ve günahsız "* açıklama ve örneklerini vermektedir. [10] Karl Foy da bu konuya dikkati çekmiş "Studien zur Osmanischen Syntax" adlı yazısında *namâz ü niyâz, şan ü şöhret* gibi Arapça ve Farsça sözcüklerle kurulan ikilemelerin bir listesini vermiştir. [11] Vecihe Hatipoğlu bu şekilde bağlaçla kullanılan ikilemeler için "*Eski Osmanlıca döneminde özellikle düz yazıda ikilemelerin çoğunun ya yabancı sözcükten ya da bir Türkçe ve bir yabancı sözcükten kurulduğu görülür, çok defa da araya "ve" bağlacı getirilir. Kabusname'de "af kıl yarlıga" gibi ikilemeye benzer biçimlerle birlikte "düzenin ve tertibin" "nizam ve düzgün" "öğütten ve nasihatten" gibi bağlaçlı tamlamalara daha çok rastlanmaktadır. Kelile ve Dimne gibi bir yapıtta da, bugün bazı yazılarda görüldüğü biçimde, sözcüklerin eskisi ve yenisi ikileme özentisi gibi kullanılmaktadır: "otı ve ilacı", firak ve ayrılmak" gibi*." [12] açıklamalarını veren Hatipoğlu *Bağlaçlı İkilemeler* başlığı altında ele aldığı ikilemelerin aynı sözcüğün tekrarıyla kurulması gerektiğini (örneğin) yapılar görülmektedir. Ancak bu yapının ikileme sayılıp sayılmayacağı konusundaki tartışmalara başka bir yönden dikkatleri çekerek yaklaşmak istiyoruz. Harezm Türkçesi metinlerinde aynı veya yakın anlamlı kelimelerin hem bağlaçlı veya izafet ekli hem de bağlaçsız ve izafetsiz kullanılmış örneklerine rastlanmıştır. Örneğin *cemâd ve cânsız* (217-1NF) veya *cemâd cansız* (216-14NF); *asl u neseb* (191v1KE) veya *asl+ nesl+* (187v11KE) *mekr ü hîle* (244r1KE) (40-14NF) veya aynı anlamda *mekr+ keyd+* (84v10KE) gibi. Görüldüğü üzere buradaki bağlaç ve izafetler ikilemenin yapısında

[9] borlak "üzüm bağı" krş KE Dizin s.133.
[10] Saadet Çağatay, *age.*, s.31.
[11] Karl Foy, "Studien zur Osmanischen Syntax", *MSOS 1899 Jg.II*, s.105-136.
[12] Vecihe Hatipoğlu, *age.,* s. 78-79.

herhangi bir değişiklik yapmamıştır. Ayrıca bugün Türkiye Türkçesinde bağlaçsız olarak kullandığımız *hazır nazır ol-* "hazır olmak" anlamındaki ikilemenin de yine Harezm Türkçesi metinlerinde *hazır takı nazır* (431-4NF) şeklinde *takı* bağlacıyla kullanıldığını görüyoruz. Zamanla bu bağlaç aşınmış ve bağlaçsız şekli kullanılmaya devam etmiştir. Bu örneklerdeki bağlaçlar bağlama fonksiyonu ile değil sadece pekiştirme fonksiyonuyla kullanılmıştır Bu açıdan bakıldığında Arapça ve Farsça kelimelerin birbirine bağlanmasında kullanılan izafet ve bağlaçların eğer pekiştirme fonksiyonunda kullanılmış iseler ikileme teşkiline engel oluşturmayacağını söyleyebiliriz.

- *cemâd cânsız* : "taş gibi, cansız", *munuñ teg cemâd cânsızka neteg secde kılursız*? (216-14NF)
- *kîne hased* : "kin, düşmanlık, kıskançlık", *köñüllerinde kîne hased bolmaġay.* (65-14NF)
- *pârsâ zâhid* : "sofu, dindar", *bir pârsâ zâhid bar erdi.* (295-6NF)
- *pend ü nasîhat*: "öğüt, nasihat", *pend ü nasîhat, ey müsülmânlar yamanlar birle koldaşlık kılmañ.* (195v20KE)

VI.5. Arapça+Arapça Yapısında Olan İkilemeler: Bu yapıyla kurulmuş ikilemelerde de bağlaç ve izafete rastlanmaktadır. Bugün Türkiye Türkçesinde *gelir gider, alım satım* şekilleri bağlaçsız olarak kullanılmaktadır. Harezm Türkçesinin bir yazım geleneği olarak aynı anlamı karşılayan Arapça ikilemeler bağlaçlı olarak kullanılmıştır. Hatta *bay u şirâ* örneğinde ikilemenin Türkçe açıklaması yine ikilemeli olarak *almak satmak* olarak verilmektedir. Bu örneklerin de ikileme olarak incelenmesi gereklidir. Çünkü buradaki bağlaç ve izafet anlama herhangi bir farklılık katmamış, pekiştirme aracı olarak kullanılmıştır.

- *'âm xalk+* : "topluluk, halk, ahali", *evvel yolı 'âm xalkı keldi.* (114r19KE)
- *bay' u şirâ'+*: "alım satım", *eger kişi ticârat kılmak tilese bay' u şirâ'nı ya'ni almak satmak ahkâmını takı bilmek kerek* (230-11NF)
- *cum'a ve cemâ'at* : "topluluk", *tilâvet-i Qur'ân anıñ, cum'a ve cemâ'at anıñ..*(189v4KE)
- *dahl ve xarc* : "gelir gider", *menim xâtırımka andaġ tüşti kim beytü'l-mâlnı sizke bildürsem, dahl ve xarc siziñ 'ameliñiz birle bolsa..*(186-10NF)
- *derece+ makâm+*: "rütbe, mertebe", *men andaġ sakınur erdim kim cümle peygâmbarlardın menim derecem makâmum yükey tep takı 'ümmetim üküş tep*. (55-13NF)
- *devât kalem* : "divit kalem", *üküş yıġladı devât kalem alıp xat yazdı.* (99r8KE)
- *enbiyâ mürsel*: "peygamber", *körseyür erdi cemâlin enbiyâ mürsel kamuġ.* (181r20KE)
- *evvel+ âxir+*: "öncekiler, sonrakiler", *yarın kıyâmet kün 'Arafât yerinde xalk evvelîn âxirîn arasında mü'minni fazîhat kılmasa ne 'aceb bolġay?* (15r10KE)
- *ferş+ 'arş+*: "yer gök ", *ferşdin 'arşka tegi yeter adımı*. (238r19KE)
- *kâhin+ müneccim+*: "gayipten haber verme iddiasında olan", *kâhinler müneccimler bu zamânda çıkġusı tep aytur erdiler.* (182v9KE)
- *keyd+ mekr+*: "hile, aldatma", *tişiler keydi mekri uluġ turur.* (84v10KE)
- *mâl mülk* : "mal mülk", *mâl mülk kamuġ Resūlniñ boldı*. (193r18KE)
- *sabr+ karâr+*: "sabır, tahammül", *bir sâ'at munı körmesem sabrum karârım keter dîvâna teg bolur-men*. (360-5NF)

- *sefer+ hazar+*: "savaş barış", *yâ Ebâ Bekr kamuġ vaktda seniñ bizge edgülükiñ tegdi, telim haklar biziñ üze vâcib kıldıñ, seferde hazarda.* (193r10KE)
- *tedbîr hîle* : "hile, al", *Süleymân aydı : bir tedbîr hîle kılıñ.* (142r19KE)

VI.6. Farsça +Farsça Yapısında Olan İkilemeler: Unsurlarını ikisinin de Farsça olduğu ikilemeler Harezm Türkçesi metinlerinde oldukça seyrek olarak karşımıza çıkmaktadır.

- *dîv perî* : "dev peri", *mendin kitgil tirig bar hîç xalk âdemî, dîv perî saña yavumasun.* (127r7KE)
- *nîst ü nâ-būd* : "yok, vücutsuz", *Fir'avnnı deryâġa ġark kıldım, nîst ü nâ-būd kıldım.* (207r4KE)
- *zişt be-meze* : "kötü, çirkin", *Hâbîlniñ karındaşı Labūzâ iñen zişt be-meze cemâlsız turur.* (337-11NF)

Görüldüğü üzere Harezm Türkçesi metinlerinde de Türkçenin bu zengin anlatım gücünden, *ikilemelerden* yararlanılmıştır. Harezm Türkçesi metinlerinde kullanılan ikilemeler daha çok pekiştirme amaçlıdır. Arapça ve Farsça sözcüklerle yakın anlamdaki Türkçe sözcüklerin birarada kullanıldığı ikileme türleri de oldukça sık karşımıza çıkmaktadır. Burada incelediğimiz Harezm Türkçesi metinlerinin dînî ağırlıklı olmasının etkisi büyüktür. Harezm Türkçesi metinlerinde bağlaçlı ve izafetli bazı örneklerin ikileme başlığı altında değerlendirilebileceğini, çünkü bağlaçlı ve izafetli şekillerin yanında bağlaçsız ve izafetsiz şekillerinin de kullanılabildiğini tespit ettik. Bu kullanımda bağlaç ve izafetler asıl görevleri dışında sadece pekiştirme fonksiyonu ile kullanılmakta, ikilemenin oluşumuna bir engel oluşturmamaktadırlar.

KISALTMALAR

- **KE** : Kısasü'l-Enbiyâ
- **ME** : Mukaddimetü'l Edeb
- **MM** : Mu'înü'l- Mürid
- **NF** : Nehcü'l-Ferâdîs

KAYNAKLAR

- Ağakay, Mehmet Ali, (1953a), " İkizlemeler Üzerine", Türk Dili, CII, sayı 16, s. 189-191.
- Ağakay, Mehmet Ali, (1953b), " İkizlemeler Üzerine", Türk Dili, CII, sayı 17, s. 268-271.
- Ata, Aysu, (1997a), *Kısasü'l-Enbiyâ, I* (Giriş-Metin-İnceleme), TDK Yayınları, Ankara.
- Ata, Aysu., (1997b), *Kısasü'l-Enbiyâ, II* (Dizin-Sözlük), TDK Yayınları, Ankara.
- Ata, Aysu, (1998), *Nehcü'l-Ferâdîs III* (Dizin Sözlük), TDK Yayınları Ankara.
- Atabay, N., Kutluk, N:, Özel, S., (1990), *Sözcük Türleri,* TDK Yayınları, Ankara.
- Atalay, Besim, (1985-1986), *Divânü Lugat-it-Türk Tercemesi*, I-III, TDK Yayınları, Ankara.
- Atalay, Besim, (1985-1986), *Divanü Lugat-it Türk Dizini* IV, TDK Yayınları, Ankara.
- Clauson, Gerard, (1972), *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth Century Turkısh*, G. Clauson, OxFord University Pres.
- Çağatay, Saadet, (1978), *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara
- Eckmann, Janos, (1996), *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (Yayımlayan: Osman Fikri Sertkaya), Ankara, TDK. yayınları.
- Eckmann, Janos, (1995*) Nehcü'l-Ferâdîs (I-Metin II. Tıbkıbasım)* (Yayımlayanlar; Semih Tezcan-Hamza Zülfikar) Ankara, TDK Yayınları.
- Eren, Hasan, (1949), "İkiz Kelimelerin Tarihine Dair", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,* C.III, s.429-447.
- Esin, Emel (2001), *Türk Kozmolojisine Giriş,* İstanbul. Kabalcı Yayınları.
- Foy, Karl (1899), "Studien zur Osmanischen Syntax, Das Hendiadyoin und die Wortfolge ana baba Mittheilungen des Seminars für Orientalische Sprachen" *MSOS,* CII, Berlin, s.105-136.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, (1998), *Harezm Türkçesi Grameri,* Ankara.
- Hatipoğlu, Vecihe, (1981), *Türk Dilinde İkileme,* Ankara, TDK Yayınları.
- Hatipoğlu, Vecihe, (1982), *Dilbilgisi terimleri Sözlüğü, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları.*
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, (1945) "Nehcü'l-Ferâdîs'e Dair ", *Türk Dili IV*, Sayı 45, s.556-558.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, (1968) "Nehcü'l-Ferâdîs'in Dil Hususiyetleri I ", *TDE Dergisi*, C. XVI, s.55-72 .
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, (1969a) "Nehcü'l-Ferâdîs'in Dil Hususiyetleri II ", *TDE Dergisi*, C.XVII, s.33-56.

- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, (1969b) "Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri III", *TDE Dergisi*, C.. XVII, s.57-80.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, (1971) "Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri IV", *TDE Dergisi* C.XIX, s.145-170.
- Toparlı, Recep, (1987), *Harezm Türkçesi*, Erzurum, Atatürk Üni. Fen-Edeb. Fak. Yayınları.
- Toparlı, Recep (1988), *Mu'inü'l–Mürîd,* Erzurum, Atatürk Üni. Fen-Edeb. Fak. Yayınları.
- Tuna, Osman Nedim, (1948), "Türkçede Tekrarlar –I-", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* C III, s.429-447.
- Tuna, Osman Nedim (1950), "Türkçede Tekrarlar –II-", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* C IV, s.35-82.
- Yüce, Nuri, (1993), *Mukaddimetü'l-Edeb ,* Ankara ,TDK Yayınları.